

Läroprocessen på arkitekturskolorna – bara bilder eller text också?

Ella Ödmann
SIB, Lund

I artikeln diskuteras arkitekters och framförallt arkitektelevers inställning till läroprocessen. Attityderna inverkar på möjligheterna att låta de skilda kunskapsområden som formellt ingår i arkitektutbildningen få genomslag i miljöproduktionen.

I denna artikel belyser jag frågan om arkitektelevers inställning till kunskap, särskilt kunskap om sociala och kulturella förhållanden i det svenska samhället. Hur inhämtas sådan kunskap? Utnyttjar eleverna forskningsrapporter och annan litteratur i undervisningen? Innan jag kommer in på dessa frågor, ger jag en bakgrund genom att säga något om dels den rättsliga frågan varför kunskap om sociala och kulturella förhållanden är viktig för arkitekter, dels om hur arkitekters kunskapsinhämtning traditionellt ser ut.

Den rättsliga bakgrunden

Rättens funktion har alltsedan den borgerliga statens framväxt varit maktbalansrande. En samtida företeelse i västvärldens lagstiftning är att den enorma tillväxten av lagar bland annat beror på att sociala, ekonomiska och kulturella angelägenheter i ökande utsträckning regleras genom lagstiftning. Plan- och bygglagen (PBL) är ett exempel på att ett bestående regelverk moderniserats och kompletterats bland annat med rättigheter av välfärdskaraktär. Den välfärd PBL syftar till är

Foto: Sten Leijonhufvud

att genom planläggning främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden. Planläggningen skall också ge förutsättningar för en från social synpunkt god bostads-, arbets-, trafik- och fritidsmiljö för alla. Enligt departementschefen är det av särskild vikt att ekonomiskt svaga intressen inte missgynnas i förhållande till exploateringsintressen som drivs av ekonomiskt starka grupper i samhället (prop 85/86:1, s 111).

Rättsreglerna om planläggningens goda innehåll har fått en sådan utformning att planläggningsverksamheten kommer att utvecklas politiskt utan närmare rättslig styrning. Enligt det nya regelverket skall välfärdsstatens rättighet till en för alla god miljö balanseras mot den borgerliga statens rättighet för det privata kapitalet att äga och utnyttja fast egendom. Avvägningen ligger i kommunens hand. För denna balans finns en noga reglerad procedur för beslutsfattandet, men beslutens goda innehåll är antytt i vaga ramar. Det antas bli konkretiserat och garanterat genom de kommunala beslutsfattarnas ambitioner och förmåga till kommunikation med intressenter och en vid krets av medborgare. För att nå resultat kan en sådan kommunikation inte vara enkelriktad utan måste innebära ömsesidiga läroprocesser. Om välfärdsmålen skall kunna garanteras för vidast möjliga krets av medborgare måste olika intressenter som deltar i beslutsprocessen kunna framföra sociala och kulturella argument respektive kunna förstå och ta till sig dessa argument.

Ofta torde det vara så att det är lättare att ha en tämligen vid kunskapsförsörjning när en översiktsplan utarbetas än vid detaljplanearbete och projektering. I de senare skedena är brådskan stor och kraven från marknadens intressenter mer artikulera. Arkitekterna har ett stort inflytande över planläggning och projektering och därmed ansvar för vilka kunskaper som kommer fram och att nya kunskaper och forskningsrön tillförs beslutsprocessen.

Vilken inställning har arkitekter till sociala kunskaper?

Arkitekters kunskapsintresse har intresserat mig i olika forskningsprojekt. I intervjuer jag gjort med arkitekter som författat detaljplaner till bostadsområden framkom mycket tydligt att deras kunskapsökande byggde på förebilder. I stället för litteraturstudier eller ett organiserat samarbete med yrkesföreträdare med social kompetens, ansåg de intervjuade arkitekterna att de fick tillräckligt kunskapsunderlag genom att studera färdiga bostadsområden antingen på platsen eller genom bildpresentation i facktidskrifter. Förhållningssättet var betraktande och produkterna bedömdes utifrån inomprofessionella värderingar. Ingen läste forskningsrapporter; hos många mötte jag en direkt

misstro mot forskning (Ödmann 1978, 1979). Det är nu mer än tio år sedan intervjuerna gjordes. Sedan dess har exploateringsintressen och internationella arkitekturtrender i ökande utsträckning dominerat marknaden utan hänsyn till sociala behov och kulturella särdrag eller till jämlik fördelning av resurserna. Kanske är det att ställa för stora krav på en yrkeskår, som med framgång surfar på exploateringsvågen, att alls försöka diskutera social kunskap?

Kunskaper om människan – något annat än bildbetraktande

Härom året anordnade två forskare vid LTH en studiecirkel som en programfas i ett projekt, som skulle belysa de två delvis skilda världarna forskning och projektering. Hur skulle de kunna fås att samverka bättre? Förutom av forskarna bestod cirkeln av ett antal arkitekter med erfarenhet från projekterande och planerande verksamhet. Vid några cirkelmöten diskuterades en konkret planeringsuppgift och vilka forskningsrapporter som skulle kunna hjälpa till att lösa uppgiften. Litteratur erhöles dels genom Byggdok, dels genom att cirkelns medlemmar från sina respektive kontor tog med sig rapporter, som de trodde kunde vara användbara för uppgiften. I rapporten från studiecirkeln heter det:

”Det var intressant att se hur artskilt cirkeldeltagarnas litteraturval var jämfört med den litteratur som togs fram av Byggdok. Byggdoks litteratur kunde sorteras in i fyra högar med rubrikerna forskningsrapporter, kunskapsöversikter, riktlinjer etc från myndigheter och tidningsartiklar. Cirkeldeltagarna tog i stället fram dels idéböcker och annan litteratur som kan utgöra förebilder (t ex redovisning av arkitektävlingar), dels praktiska handböcker. Deras böcker var således av en annan sort än Byggdoks urval. När cirkeldeltagarna vid ett annat tillfälle själva fick välja rapporter som de upplevt som intressanta, stimulerande eller användbara i sitt arbete, dominerade också ’rapporter’ av typen inspirationskälla resp praktiska handböcker.”

Forskarna framhåller också i rapporten, att enligt deras uppfattning kräver kunskaper om människan och den byggda miljön ”ett annat sorts mottagande, ett annat sorts ställningstagande av arkitekten än kunskaper via förebilder eller från teknisk forskning. Det gäller i synnerhet om kunskaperna är kontroversiella. Det skrivna ordet om människor uppfordrar till ett socialt förhållningssätt. Det kräver en syntes mellan arkitekturvisioner och brukarnas krav och behov.” (Larsson och Pedersen 1987).

Foto: Sten Leijonhufvud

Om planlagstiftningens nya välfärds mål skall kunna få mer allmän genomslagskraft – inte minst för svaga grupper – är det enligt min mening nödvändigt att en så viktig aktör som arkitekten kompletterar sitt traditionella kunskapsökande i förebilder och handböcker med forskningsrapporter och annan litteratur om olika levnadsförhållanden och livsmönster i vårt komplexa samhälle. En sådan ändrad kunskapsförsörjning i planläggningsprocessen är beroende av många faktorer, inte minst tid och pengar och uppdragsgivare. Ingenting kan emellertid ändras utan att den professionella attityden inom arkitektkåren ändras.

Utbildningen kan ge en grund för attitydförändring

De förändringar i omtanken om medmänniskan som man velat åstadkomma genom det centrala policyskapandet i lagstiftningen kan stödjas på olika sätt. Ett viktigt sätt att stödja det är att verka för dessa mål i utbildningen av nya generationer yrkesverksamma. Den utbildningsplan som gäller för arkitektlinjen stöder i högsta grad en sådan inriktning av undervisningen. Det heter bland annat att studierna skall utgå från människan i hennes ekologiska, kulturella, sociala och ekonomis-

ka sammanhang. När det kommer till det praktiska genomförandet av undervisningen finns en konflikt mellan arbetsmarknadens krav på specialiserad utbildning (träning i projekteringsmetodik) och en bredare samhällsorientering som också inkluderar kunskaper om människan i hennes sociala och kulturella sammanhang – den för all högre utbildning aktuella frågan om utbildning kontra bildning. För tio år sedan gjorde jag en omfattande intervjuundersökning av arkitektelever i tredje och fjärde årskursen vid de tre arkitekturskolorna. Sedan dess har jag haft förmånen att varje år delta i en vid CTH anordnad kurs, "Arkitekterna i samhället". Jag har därvid funnit att frågeställning och resultat i min studie av eleverna alltså är aktuell.

I min studie bad jag de intervjuade eleverna föreställa sig rollen som planförfattare till en detaljplan för ett bostadsområde (Ödmann 1986). Samtalet kretsade sedan mycket kring den kunskapssökande processen som var relevant för ett sådant arbete. Vilka kunskaper ansåg sig ip behöva om de människor som skulle komma att bo i bostadsområdet? Med vilka argument kunde kunskaperna hävdas i en beslutssituation? Hade ip läst någon forskningsrapport eller debattbok som gav kunskaper om sociala och kulturella förhållanden? Är samarbete med samhällsvetenskapliga eller humanvetenskapliga fackdiscipliner tänkbart? Svaren på dessa frågor och frågor på andra teman visade sig bilda vissa sammanhängande mönster som gjorde det möjligt att urskilja fyra typer, som jag kallat *Osäkra*, *Arvtagare*, *Idealister* och *Syntetisörer*.

Fortfarande efter tre års studier hade eleverna i gruppen *Osäkra* diffusa föreställningar om arkitekturtyrket och om de kunskaper utbildningen syftar till att ge. Det ligger nära till hands att förklara en del av detta förhållande med arkitekturstudiernas speciella organisation i projektgrupper och med utbildningens stora brist på litteratur. Detta gör att de starka och initierade tar för sig och de svaga slås ut mer eller mindre, ett förhållande som många intervjuade elever pekade på. Utbildningen saknar i stort sett verbala referenser för kunskapsförmedlingen. Denna sker i stället på så sätt att eleverna tränas i ett betraktande förhållningssätt. Läraren söker förmedla ett synsätt enligt vilket vissa lösningar är god arkitektur, andra dålig. Eleven blir på så sätt mycket hänvisad till kamrater i gruppen och till lärarens uttalanden. Har man svårt att hävda sig i en grupp och har man svårt att förstå lärarens koder för rätt och fel, kan man inte – som i andra universitetsutbildningar – få stöd genom litteraturstudier.

Tre olika synsätt på kunskap

De tre andra grupperna skilde sig klart åt vad gäller synen på arkitekturtyrket och inställningen till kunskaper om sociala och kulturella förhållanden.

Arvtagarnas uttryckssätt anslöt till en traditionell arkitektjargong. De visade säkerhet och självförtroende. De kände säkerhet på grund av de förhandskunskaper de hade om arkitekturtyrket. De begrepp med vilka miljöprodukter bedömdes var inga främmande begrepp för dem. Deras uppväxtmiljö hade uppenbarligen haft betydelse för denna säkerhet. Deras självsäkra, ibland parodiskt överlägsna attityd kan på sätt och vis tolkas som en osäkerhet på grund av bristande erfarenhet. De använder yrkesspråkets fraser och abstrakta begrepp utan att ha egna konkreta erfarenheter. De utesluter mer eller mindre fullständigt social och kulturell kunskap om brukaren. De utgår från sig själva. Med fantasins hjälp projicerar de sig själva i den tänkta miljön. De är tveksamma till kunskap som kan förmedlas genom forskningsresultat. Dialog med brukaren är inte heller väsentlig. I stället måste folket skolas att förstå arkitektens budskap. "Arkitekten gestaltar en viss byggnad, men driver också genom sin tro på en viss livsform", sade till exempel en av eleverna i denna grupp. En annan elev menade att det värdefulla i miljön inte låg i att arkitekten söker kunskap om människor och utformar miljön med ledning av dessa kunskaper utan det värdefulla låg i det kreativa skapandet och den boendes förmåga att tolka och förstå vad den som skapat miljön velat uttrycka i den. "Det är detta mystiska bakomliggande som är mycket värdefullt."

Arvtagarna hävdar det inom professionen traditionella anspråket, att arkitekten är den som bäst känner brukarens behov. I den kunskapssökande processen vänder man sig till förebilder, helst utländska arkitekters formspråk och utländska arkitekturtidskrifter. Det är arkitektens vision som gäller. Någon sociologisk forskningsrapport eller någon mer populärvetenskaplig framställning av sociala eller kulturella förhållanden i det svenska samhället hade Arvtagarna inte läst. Många uttalade sig direkt negativt om forskning. Arvtagarna tyckte i stort sett att undervisningen var bra bland annat för att man hade frihet att välja projekt och utesluta kunskaper, som föreföll onyttiga på marknaden.

De elever jag kallar *Idealister* kritiserade undervisningen för dess ytlighet och för de tillrättalagda uppgifterna i projektundervisningen. Mot Arvtagarnas självsäkra uppfattning av arkitektrollen står Idealisternas ödmjukhet. Arkitektens roll blir att försöka tolka människors

önsknings. Människors egen kunskap om miljön ses "som en väldig kompetens". Idealisterna söker också kunskap i litteraturen och i forskningsrapporter, men i första hand är det den direkta kontakten med brukaren som gäller.

Jag menar att dessa elever har en idealiserad syn på de medel som kan förändra miljöproduktionen. Deras argument kan stå sig ganska slätt i planprocessens förhandlingar.

Eleverna i gruppen *Syntetisörer* är mycket medvetna och hävdar en specifik kompetens för arkitekten. Kompetensen är själva gestaltungsarbetet. Gestaltningen är emellertid ett svar på kunskapsunderlaget från många olika discipliner. Syntetisörerna visar stort intresse för kunskap om människor, men ser inte människan själv som förmedlare av denna kunskap till arkitekten. Detta beror dels på att de genomgående visar respekt för den vetenskapliga kunskapen, dels på att de ser brukaren som ett manipulerat offer för marknaden. Även det svåra värdebegreppet jämlikhet ser Syntetisörerna som en kunskapsfråga. Man kan underlätta jämlikhetssträvanden genom att i planeringen använda konsekvensanalyser och beskrivningar av fördelningssituationen.

För Syntetisörerna framstår emellertid dagens arkitektroll som diffus. Genomgående kritiserar de skolan för att de inte genom undervisningen fått ett grepp om rollen. Skolan har inte gett information om byggmarknadens struktur, om olika företags marknadsandelar, om kopplingar mellan banker, materialindustri, byggnadsentreprenörer. Inte heller får man kunskaper om hur lönsamhetstänkandet inom branschen styr produktens utformning. Kort sagt, man får inte veta något om den verklighet, som ger de yttre betingelserna för yrkesrollen.

I övrigt är Syntetisörerna ganska positiva till undervisningen. Flera tycker att den har givit dem både motivation och kunskaper. Särskilt positiva är de till lärarna på mellannivån. De efterlyser dock mer litteraturstudier, mer studier av forskningsrapporter och direkt kontakt med forskarna på skolan.

Syntetisörerna ser gestaltningen som arkitektens specifika kompetens, men det är ingen autonom konstnärsroll utan det behövs kunskaper som underlag för projekteringen, menar dessa elever och ger många uttryck för hur de påverkats av böcker de läst, facklitteratur, debattböcker, forskningsrapporter.

I motsats till hos Arvtagarna är den kunskapssökande processen för Syntetisörerna inte liktydig med att betrakta förebilder.

Vilken av de tre grupperna är i majoritet?

Mitt intryck från Chalmers' kurser om yrkesrollen är att Idealisterna är en försvinnande grupp, men att det väger ganska lika mellan *Arvtagare* och *Syntetisörer* och att det kan variera från årskurs till årskurs vilken grupp som dominerar.

Det kan förefalla märkligt med två så olika grupper som *Arvtagare* och *Syntetisörer* i samma skola. Båda ser visserligen gestaltningen som arkitektens specifika kompetens, men inställningen till kunskapssökandet är helt olika. Det finns säkert många förklaringar. I min bok *Bakom Fasaden* diskuterar jag några möjliga sådana, till exempel åsiktskillnader mellan lärare, praktikerkårens stora inflytande över undervisningen, projektundervisningens utformning, klassspecifika drag i Arvtagarnas attityder mm.

För ett par år sedan kontaktade jag de intervjuade eleverna för att få veta vad de gjort sedan de lämnat skolan. Arvtagarna tycktes ha klarat sig bäst på arkitekternas arbetsmarknad. De arbetade på stora kontor med varierande uppgifter. De berättade om studieresor utomlands. Syntetisörerna hade också klarat sig bra men arbetade dock på mindre kontor. För Idealisterna hade arbetsituationen som regel varit bekymmersam och full av besvikelser med otrygga arbetsförhållanden och tillfälliga arbeten av olika slag.

Har Syntetisörerna kunnat hålla kvar vid sin inställning till arkitektrollen, sitt intresse för litteraturstudier och forskningsrapporter, för kunskaper om sociala och kulturella förhållanden som underlag för gestaltungsarbetet? Eller har arbetsituationen gjort dem till förebildsletare och handboksbläddrare? Jag vet inte. Det vore roligt att försöka ta reda på det någon gång.

Referenser

- Larsson, Anita och Britt Pedersen, *Forskning och Praktik*, arbetsrapport LTH, 1987.
Ödmann, Ella, "Om arkitekters värderingar och bostadsområdets utformning", tidskriften *Arkitektur* 1978:1, s 4-7.
Ödmann, Ella, "Architect's ideology and lay experience of dwelling" publicerat i *Conflicting experiences of space*, International architectural psychology conference, Louvain la Neuve 1979, s 86-100.
Ödmann, Ella, *Bakom Fasaden*, Liber 1986.